

Natuurlijk lastig en strijdbaar

Catherina Halkes(1920-2011): aartsmoeder van de feministische theologie

Ze had geen angst voor de dood, ze was zelfs wel nieuwsgierig “naar wat het betekent als je in Gods licht aankomt”. Catharina Halkes, ‘grand old lady’ van de feministische theologie, overleed 90 jaar oud, en heeft, zoals ze hoopte, tot het einde toe waardig geleefd. “Het was alsof iemand voor mij de poort opende naar het radicale. Daarna begon alles.”

tekst : Agnes grond

In de winter van 1974 las zij *Beyond God the Father* van de Amerikaanse theologe Mary Daly. “In één week, of misschien wel in één dag”, vertelde ze in *de Bazuin*. “Toen was ik om.”

Toen alles begon, was ze 54 en zette ze zich al twintig jaar in voor de emancipatie van vrouwen. In de katholieke lekenbeweging had ze gemerkt dat mannen praten en vrouwen meestal zwijgen. Daar moest iets aan gebeuren, vond zij. Dus schreef zij artikelen, gaf

lezingen als presidente van het Bredase Katholiek Vrouwengilde en publiceerde *Storm na de stilte*, een boek over de positie van vrouwen in de kerk. Ze liep steeds vaker op tegen collegiaal en klerikaal onbegrip: tegen de oprechte verbazing van professor Han Fortmann – “toen maakte zich een verwarring van mij meester die mij nooit meer heeft verlaten” – en tegen de desinteresse voor de ‘hobby van Tine’ tijdens het Nederlands pastoraal concilie.

Maar pas dankzij Daly werd ze feministe. “Toen heb ik het verband gezien tussen de maatschappelijke situatie, het denksysteem en het geloofssysteem. Ik zeg expres systeem omdat dit aangeeft hoezeer alle dingen met elkaar samenhangen en hoe eenzijdig ze zijn verwoord en uitgebeeld.” Feminisme stelt machtsverhoudingen en culturele eenzijdigheid ter discussie, en feministische theologie kritiseert de heersende theologie, het taalgebruik en de godsbeelden. Immers, zo leerde ze van Daly, als God een man is, dan wordt het mannelijke goddelijk. Met alle gevolgen van dien.

Toppen en dalen

Haar leven noemde zij een weg met toppen en dalen, horten en stoten en veel verdriet. Ze werd op 2 juli 1920 geboren in Vlaardingen en haar vader overleed toen ze 10 jaar was. Acht jaar later verloor ze haar oudste zus en in 1945 haar moeder. Ze ontwikkelde daardoor een sterk besef van verantwoordelijkheid maar, zei ze, geen talent voor geluk. Genieten kon ze niet goed en ze bleef altijd moeite houden om iets te doen wat niet direct nuttig was.

Tijdens haar studie Nederlandse Letterkunde leerde ze Theo Govaart kennen met wie ze in 1950 trouwde. Ze kregen drie kinderen, een dochter en twee zonen, maar het huwelijk liep stuk in 1973. De band met haar enig overgebleven zus Jeanne, met haar kinderen en later haar kleinkinderen was zeer hecht. Dat Jeanne in 2006 overleed, raakte haar diep. Maar vooral de ziekte

foto Bert Beelen

Catherina Halkes bij het symposium ter ere van haar negentigste verjaardag.

Tijdens het Pastoraal Concilie in Noorwijkerhout.

en dood in 2008 van Caspar, haar jongste zoon was een verschrikkelijk verdriet in haar laatste levensfase: "Dat je zo oud moet worden om dit nog mee te moeten maken", schreef ze. Datzelfde jaar was ook een jaar van veel ziekenhuisopnames. Gelukkig was daar altijd haar vriendschap met Frans Haarsma. Hem leerde ze kennen in de redactie van *Te Elfder Ure*. Hij inspireerde haar om theologie te gaan studeren, en hij werd haar "bond- en tochtgenoot" tot aan het einde. "Elk van beiden zien we onze krachten teruglopen", vertelde ze in 2006 in *Speling*. "Wij ervaren ieder de broosheid van het bestaan, ook lichamelijk. Dan komt het aan op een steeds diepere trouw, een niet aflatende hulp of bijstand aan elkaar." In 2009 overleed ook Frans. Zijn indrukwekkende afscheid gaf haar de kracht toch weer haar leven op te pakken, schreef ze. Maar altijd in haar leven, ook in vroegere jaren beleefde zij zichzelf als alleen. Haar dierbare relaties konden niet het gevoel van eenzaamheid wegnemen. Ze had ook vaak een eenzame positie. Als feministe tussen haar collega-theologen, als vrouw in een klerikale kerk, als gelovige in het seculiere feminisme en altijd ouder dan de vrouwen om haar heen. Maar ze bleef trouw aan zichzelf, hoe pijnlijk de confrontaties soms ook waren en hoe eenzaam de strijd.

Zij verbaasde vriend en vijand omdat ze zo helemaal niet paste in het gangbare beeld van een feministe

Motto

Als het er niet is, moet je zorgen dat het er komt, was een van haar motto's. Dus verspreidde zij de feministische theologie over Europa, gaf overal lezingen en colleges en verbaasde vriend en vijand omdat ze zo helemaal niet paste in het gangbare beeld van een feministe. "Ik was met stomheid geslagen toen er een nette dame op me afkwam, in een beige tricot hemdjurk, met asblond, gepermanent haar en getooid met burgerlijke gouden sieraden", herinnert zich de Zwitserse theologe Ursa Krattiger. "Ik herstelde bij een glaasje Berenburg - terwijl Tine me er een kleine sigaar bij aanbood!"

Halkes maakte naam, ook internationaal. Ze werd in Nijmegen docente feminisme en christendom - feministische theologie klonk zo angstaanjagend! - ze stond aan de wieg van de ESWTR, de Europese club van vrouwelijke theologes, en kreeg een eredoctoraat van de Divinity Berkley School in Yale. Daarvan schrok men in Nijmegen zo, vertelde ze ooit, dat er snel een bijzondere leerstoel Feminisme en Christendom werd gecreëerd. "Ze wilden mij die op persoonlijke titel aanbieden, maar dat heb ik geweigerd. Als het alleen voor mij is, hoeft het niet." Dat tekende haar. Toen bij haar oratie in 1984 in de stampvolle Stevenskerk een minutenlang applaus losbarste, stapte ze van de verhoging af "omdat het niet alleen om mij ging, het was de blijdschap van vrouwen." Veel vrouwen studeerden bij haar, ook buitenlandse theologiestudenten die daarna soms in Nederland

Bij manifestatie van de Acht Mei Beweging.

bleven werken.

Halkes was perfectionistisch, eiste veel van haar studenten en ook van zichzelf. Al predikte zij in haar werk de heilheid van lichaam en geest, in het dagelijkse leven ging zij behoorlijk nonchalant met haar lichaam om. Ze nam liever een pijnstillertje dan zich ziek te melden. Maar ze was ook open en belangstellend, en tot ver na haar pensionering onwrikbaar trouw aan alle vrouwen die ze ooit begeleidde. "Ik blijf altijd benieuwd hoe het met je gaat", schreef ze in elk klein briefje.

Voor de officiële kerk werd ze steeds meer een hinder en kardinaal Simonis verbood haar om de paus toe te spreken toen die in 1985 Nederland bezocht. Vol verve sprak ze toen op de PIP-manifestatie, waar de kritische Acht Mei Beweging werd geboren. Want kritisch was zij. De klerikale kerk met haar mannelijke priesterschap en haar antiseksuele moraal, noemde zij kwetsend voor haar waardigheid als vrouw en als gelovige. Toch bleef ze die kerk altijd trouw. "Zoals je loyaal blijft aan je kind", zei haar dochter Margriet-Marie, "ook al doet het verschrikkelijke dingen." Geloven, vond Halkes, kan nu eenmaal niet zon-

Als je maar een spoor nalaat waarin ook anderen kunnen gaan, dat was haar diepste wens

Catherina Halkes, vaak een eenzame positie.

Als hoogleraar aan de universiteit Nijmegen.

der gemeenschap en jarenlang was zij actief in de studentenkerk. Bovendien was de traditie, voor zover niet verward, haar eindeloos dierbaar. Nog in 1995 verwachtte zij van een nieuwe paus veranderingen ten goede voor vrouwen in de kerk. Haar hoop bleek ijdel. Dat haar zoon Andries in een column kardinaal Simonis vroeg om "mede namens mevrouw, mijn moeder" alsnog bij de huidige paus te pleiten voor de openstelling van het ambt voor vrouwen, zal haar hebben geamuseerd maar haar teleurstelling niet hebben verminderd.

Stem

God was voor haar geen persoon die de wereld bestiert, maar veeleer een Stem die oproept om degene te worden die je zou kunnen zijn. Zij leefde in het diepe besef deel uit te maken van een mysterievol geheel, waarin vooral de heilige Geest veel voor haar betekende. Als immanentie van God in mensen, ruimtescheppend en vrouwelijke beelden oproepend. Tot de Geest kon zij bidden om het leven mogelijk te maken, te troosten en te verlossen.

Halkes hamerde er altijd op dat theologie over mensen moest gaan, niet over abstracties. Als je lichaam het laat afweten, merkte ze eens spitsvondig op, dan heb je maar erg weinig aan abstracte theologische discussies over lichamelijkeheid. Alleen ervaringen van vrouwen kunnen de feministische theologie verder brengen, vond zij. Daarom moesten ook vrouwen buiten de wetenschap haar colleges kunnen volgen en moesten proefschriften ook hen inspireren. Daaraan twijfelde zij wel eens: "Hoe doet dit zijn werk als zuurdesem in heel de vrouwenwereld?" Maar vooral over de groeiende kloof tussen de feministische theologie

en de traditie maakte zij zich zorgen. “De kern van het geloven komt nauwelijks meer ter sprake”, zei ze daarover in *Fier* - tijdschrift voor vrouw en geloof - waarin zij in 2007 nieuwe thema's voor de feministische theologie formuleerde. Zoals een protest tegen de manier waarop er met vreemdelingen wordt omgegaan, waarmaken wat de Bijbel daarover zegt. Die inzet miste zij zoals ze ook “met smart” de deelname miste van feministische theologes aan het publieke debat. Want voor haar ging feminisme ten diepste over gerechtigheid en humaniteit.

Padvinder en leider

Toen ze vorig jaar 90 werd, glorieerde Tine Halkes nog eenmaal als aartsmoeder van de feministische theologie op een symposium te harer ere. Een padvinder werd ze daar genoemd en een religieus leider. Als je leven maar vruchtbaar is, als je maar een spoor nalaat waarin ook anderen kunnen gaan, dat was haar diepste wens. En dat heeft ze gedaan, al was zij, zegt theologe Annelies van Heijst, geen systeembouwer. Meer een generalist, een imponerende vrouw vooral die een nieuw bewustzijn op gang bracht bij heel veel vrouwen, een ziener en een wegbereider. Toen ze beseftte dat de bevrijdingstheologie geen oog had voor vrouwenonderdrukking, introduceerde ze de feministische theologie in Nederland en Europa. Later kritiseerde zij diezelfde feministische theologie omdat die de niet-westerse inbreng te weinig serieus nam. Zij bracht als eerste Nederlandse theologe de onderdrukking van vrouwen in verband met ecologische vraagstukken en al in 1995 ergerde zij zich aan de cultus rond het lichaam, schoonheid en seks waaraan zelfs een feministisch blad als *Opzij* meedeed. En altijd heeft zij benadrukt dat feministes natuurlijk lastig, dwarsig en strijdbaar moeten zijn, maar nooit moeten vergeten ook scheppend, zorgend en behoedzaam te zijn.

Als geen ander wist zij dat de dood bij het leven hoort en ze wachtte de dood in groot vertrouwen af. Maar met het verval van haar lichaam moest ze steeds weer leren leven. “Je bent er dus nooit, je leven gaat door tot op de laatste dag.” Moeilijk lopend bezocht zij nog zoveel mogelijk studiedagen over ‘haar zaak’. En moeilijk schrijvend na een herseninfarct, bleef ze wel brieven sturen aan ‘haar’ vrouwen, altijd met een uitnodiging voor een kopje thee.

Keurig gekapt, wat rouge op haar wangen en een beetje voorovergebogen, zo zie ik haar staan in de deuropening van haar vroegere huis. Want altijd begeleidde ze je tot op de drempel, hoe slecht ze ook liep, hoe koud het buiten ook was. En dan stond ze daar, voorzichtig zwaaiend, tot je helemaal uit het zicht verdwenen was. ■

Teelt

Vermogensaccumulatie en voortplanting – daar is een huwelijk voor bedoeld. Een huwelijk uit liefde is in onze streken een tamelijk recente uitvinding. Met een huwelijk bundelen twee families geld, grond en goederen en beramen een teeltprogramma. Is het echtpaar eenmaal vruchtbaar gebleken en is er een kind, liefst een zoon, geboren, dan is darwinistisch gesproken het leven van de ouders voorbij. Midas Dekkers is 65 geworden – hoera!

– en blinkt uit in dergelijke boutades. Ze zijn meestal zeer waar. Het beeld van het romantische huwelijk is ons zo diep ingeprent dat we vrijwel vergeten zijn hoe het nog niet zo lang geleden was en in grote delen van de wereld nog steeds is. Aan huis gekluisterd moest ik me op 29 april vermaken met *The Royal Wedding*. Deze echtverbintenis was van de ouderwetse soort. Al was de verse hertogin van Cambridge van ‘gewone’ komaf en werd dat te pas en te onpas benadrukt, het aanstaande gezinsbudget was een belangrijk gesprekstema. Maar nog meer aandacht was er voor het teeltproject dat met dit huwelijk in gang gezet is. Het is toch echt wel de bedoeling dat er binnen een jaar een erfgenaam in de wieg ligt te kraaien, waarmee de bloedlijn wordt voortgezet. Het valt me nog mee dat er niet live verslag gedaan werd van de eerste verwekkingspogingen. Bij wedkantoren kan men nu al inzetten op de bevallingsdatum en *tabloids* hebben al beschouwingen gewijd aan de vermeende kwaliteit van het onderstel van de nieuwe prinses. Midas Dekkers' nuchtere observaties passen ook bij het huwelijk in de Bijbel. Daar moeten we vooral niet met een romantische bril naar kijken – het gaat altijd om bezit en zonen. Liefde is schaars en puur toeval. Lust is er in de Bijbel genoeg, maar daarmee loopt het zelden goed af. Het Hooglied – dat niet over het huwelijk gaat – is de uitzondering die de regel bevestigt. Toen ik laatst een huwelijksbevestiging bijwoonde waarin weer eens van de kansel werd verkondigd dat het huwelijk een instelling Gods zou zijn, moest ik besmuikt grinniken. Godzijdank niet, dacht ik. Hoe zou zij zich met zo'n project van bloed en bodem kunnen inlaten? Dat in de opstanding gehuwd noch ten huwelijk wordt genomen (Matteüs 22, 30) mag toch met recht een fraai staaltje bevrijdingstheologie genoemd worden.